

Högspråk och dialekt i dagens skola

Sven-Erik Hanséns historiskt inriktade artikel kommenteras här av Anita Schybergson, överinspektör i modersmålet vid skolstyrelsen. Dagens språksituation företer vissa förbluffande likheter med situationen vid sekelskiftet, men ändå har det skett avgörande förändringar i fråga om behov och attityder.

Sven-Erik Hansén beskriver i sin artikel "Folkskolan och den finlandssvenska språkvårdsdiskussionens framväxt" problemet dialekt och högspråk i folkskollärarytbildningen från folkskolans framväxt på 1860-talet till 1920-talets slut. Målet var enligt artikeln att blivande lärare skulle behärska högspråket i tal och skrift. Målet var svårt att nå, och ännu svårare var det att överföra högspråket till eleverna. Följderna av detta var att det skapades en klyfta mellan olika grupper i samhället och en allmän osäkerhet om relationen mellan dialekt och högspråk, t.o.m. en ambivalent inställning till dialekt. Hanséns artikel målar på ett fängslande sätt en historisk bakgrund till dagens modersmålsundervisning. Läsaren inspireras att jämföra med dagens läge och fråga sig: Vilken ståndpunkt intar skolan i dag?

En stor del av den finlandssvenska skolgången har fortfarande den djupa dialekten som sitt egentliga modersmål. Detta gäller speciellt förhållandena i Österbotten, i delar av Åbolands skärgård samt bortersta delen av Östra Nyland. Jämförelser med sekelgamla dialektmonografier visar att dessa dialekter bevarats med en förvånansvärd styrka och konsekvens. I ordförrådet sker en konstant omsättning men den grundläggande grammatiska strukturen består. Därav följer också att den dialektala variationen fortfarande är stark samtidigt som de lokala varianterna som grupp står på ett sådant avstånd från högspråket att

man utan vidare kan bedöma dem som ett särskilt nordiskt språk. På många håll råder en ambivalent inställning till förhållandet mellan dialekt och högspråk. En och samma dialekttalande individ kan på en gång omfatta båda dessa språkarter med hat och kärlek. Dagens språksituation företer alltså på väsentliga punkter förbluffande stor likhet med det tillstånd som enligt Sven-Erik Hanséns artikel rådde vid sekelskiftet. Samtidigt har dock den allmänna samhällsutvecklingen medfört vissa märkbara förskjutningar framför allt i fråga om förändrade attityder.

Ökad tolerans

Det moderna samhället har ett ökat behov av högspråk. Medborgarnas insikt om detta behov är också starkare, samtidigt som utbildningen fått ökade resurser för att tillgodose behovet. Men paradoxalt nog har denna insikt alstrat också ett ökat intresse för dialekterna. Detta har lett till ökad språklig tolerans. Konflikten mellan högspråk och dialekt upplevs inte längre så starkt och dialekterna kan inte längre sägas utgöra något ovillkorligt språkligt klassmärke. Detta förhållande är inte unikt för svenska Finland utan likartade förhållanden föreligger i andra västeuropeiska samhällen där gamla regionala varianter talas vid sidan av normerade standardspråk.

Hur beaktar då skolan i dag den finlands-svenska språksituationen? Vilken är skolans officiella ståndpunkt i dessa frågor? Ett svar på detta kan man få genom att studera lärokursen i modersmålet för grundskolan. Här framställs en säker och ledig behandling av det överregionala högsspråket som ett av de viktigaste målen för skolundervisningen. Självfallet baseras denna målsättning på både sociala och historiska förutsättningar. Endast högsspråket har en kodifierad norm och endast högsspråket svarar mot ett normerat skriftspråk. Dessutom har detta högsspråk ett ovedersägligt högt anseende i det finlandssvenska samhället. Endast högsspråket fungerar som ett allmänt gemensamt kommunikationsmedel, och endast högsspråket garanterar språkliga kontakter på jämställd bas inom hela det svenska språkområdet.

Det är dock inte undervisningens mål att ersätta de regionala varianterna med högsspråket. Lärokursen är färgad av den moderna toleranta språksociologiska synen på den språkliga variationen i samhället. Frågan är närmast hur dialekten och högsspråket bäst skall förenas i skolarbetet så att resultatet blir ett slags tvåspråkighet hos eleverna. Hur skall skolan ge den dialekttalande eleven säkerhet i bruket av högsspråket i tal och skrift — och samtidigt låta eleven behålla och uppleva sitt modersmål, det dialektala talspråket, som ett uttryck för samhörigheten med ursprunget?

Skolans svåra uppgift

Man är väl medveten om svårigheterna i denna pedagogiska uppgift. Dialekt och högsspråk kan betraktas som två skilda grammatiska strukturer med var sitt invecklade system av regler. Det är därför svårt att successivt ersätta dialektala drag med motsvarande högsspråksdrag, t.ex. diftonger med enkla vokaler, *hå* med *det*, *in nettin flicko* med *en söt flicka*. Högsspråket måste i stället av många elever läras som ett nytt språk. Man är också medveten om de sociala och psykologiska svårigheterna. Många elever hör för lite högsspråk ute i samhället och deltar framför allt för lite i samtal på högsspråk för att få nödvändig träning.

I de starkt dialekttalande kommunerna måste därför skolan bära nära nog hela ansvaret för att eleverna konfronteras med och övas i högsspråket. Eleverna måste i skolan få tillfälle till att aktivt delta i naturliga talsituationer på högsspråk. Det är emellertid svårt att i klassrummet skapa sådana situationer när dialekten är den naturliga språkformen kamraterna emellan. Viktigt är också att det skapas en mjuk övergång till högsspråket. Tal på dialekt kan accepteras i varje fall i de lägre klasserna. Härigenom skapar läraren också en trygg atmosfär i klassen och speciellt en avspänd och tolerant inställning till språklig variation och språkliga egenheter över huvud.

Om dialekten accepteras i vissa talsituationer inom skolans väggar, uppstår, kan man förmoda, tacksamma tillfällen till jämförelse mellan de två språkvarianterna. Småningom kan så eleverna tränas till större medvetenhet om skillnaderna mellan den egna dialekten och det inlärdas högsspråket.

Det anses numera att skolan varken kan eller bör eftersträva en fullständig anpassning efter ett strängt normerat högsspråksideal. Man måste acceptera en viss social, regional och individuell variation i uttalet av enskilda ljud och ord samt även i fråga om intonation, satsmelodi och dylikt. Viktigast är att det talspråk som eleven lär sig använda i skolan är baserat på högsspråkets ordförråd och grammatik, att orden tillhör högsspråkets vokabulär och att de böjs och sammanfogas till satser enligt de regler som gäller för högsspråksnormen. En slutsats som man kan dra av detta är att eleverna främst bör tillägna sig högsspråket via skriftspråket. Att högsspråket används i skrift (och vid högläsning och sång) måste även de dialekttalande eleverna uppfatta som naturligt. Här finns ju inte något dialektalt alternativ. Det är därför möjligt att skolan i de starkt dialekttalande kommunerna framför allt borde satsa på läs- och skrivövningar som en framkomlig väg till det talade högsspråket.

Behövs en beskrivande språklära?

En annan metod som hittills kunnat praktiseras endast i begränsad omfattning skulle

bygga på strukturella jämförelser mellan dialekt och högspråk. Detta kunde ske med hjälp av en språklära som, naturligtvis på ett för barnen anpassat sätt, beskriver (och faktiskt *beskriver*) det främmande språket, dvs. högspråket, och inte har som primärt syfte att lära ut grammatiska begrepp och termer. En språklära med denna uppläggning vore även ägnad att tillgodose de tvåspråkiga elevernas behov. Det vore önskvärt med försöksverksamhet på detta ännu oprövade område.

Erfarenheten har visat att de dialekttalande eleverna i dagens grundskola mycket väl lär sig att behärska högspråket i skrift. Också studentuppsatserna bär vittnesbörd

om detta förhållande. Censorerna kan intyga att dialektala drag i uppsatserna hör till sällsyntheterna, medan inflytandet från finskan i somliga elevtexter är klart skönjbara. De största svårigheterna för de dialekttalande eleverna ligger alltså i det talade språket. Skolan har härvid två uppgifter; dels att ge den talande större säkerhet i bruket av högspråk, dels att skapa tolerans mot regionala avvikelser i synnerhet och särskilt mot en regional färgning av högspråksvarianten.

Föreliggande kommentar återger grundtankar i Bengt Lomans och Anita Schybergsons rapport "Dialekt och skola" (ingår i De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion, red. Bengt Loman, Åbo 1981), vilken ger en utförligare behandling av ämnet.

1 MODERSMÅLET SOM LÄROÄMNE

Modersmålet är vårt främsta instrument för kommunikation och tanke, för samarbete och upplevelse. Modersmålet är vårt arbetsredskap då det gäller att få kunskaper om den omgivande verkligheten, då det gäller att inhämta information om dagens och morgondagens samhälle. Genom modersmålet får vi kontakt även med en gång en tid och kan själva föra kulturarvet vidare. Modersmålet är också vårt medel att påverka andra människor, att inverka på våra förhållanden, vår livssituation och det samhälle i vilket vi lever. Med modersmålets hjälp ger vi uttryck åt vår personlighet och skapande förmåga. Då vi utvecklar vårt språk, blir det ett medel för oss att växa som människor. Då vi genom läsning av böcker skaffar oss upplevelser och erfarenheter, får vi möjlighet att uppleva språket som konst. Modersmålet är oskiljaktigt förenat med upplevelsen av vår egen identitet.